

зрілої особистості сучасні програми підготовки спеціалістів у ВНЗ практично не переходять від декларативних заходів до практики. Причиною подібної ситуації є теоретична нерозробленість проблеми гендерної соціалізації жінок під час навчання у вищій школі, на сьогодні майже немає відпрацьованих наукових підходів щодо обґрунтування теоретико-методичних основ соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю окрім поодиноких досліджень, що мають достатньо обмежений характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абукирова Н.И. Что такое гендер?// Общественные науки и современность.–1996.– № 6.– С.123-126.
2. Алексеева Г., Бондаровська В. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К., 2002. – 121 с.
3. Бендас Т.В. Гендерная психология : Учебное пособие: - СПб., 2008 – 431 с.: ил.
4. Брийовська І.Б. Гендерні і культурні відмінності у сфері ціннісних орієнтацій // Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць. - 2004. - № 1(4). – С. 31 – 42.
5. Бондарчук О.І., Горчинська В.І. Проблеми забезпечення тендерної рівності в управлінні вищою освітою: Соціально-психологічний аспект // Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць. - 2006. - № 5(16). – С. 21 – 28.
6. Головнюва І.В. Гендерні особливості уявлень про себе чоловіків і жінок // Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць. - 2006. - № 1(12). – С. 63 – 69.
7. Гришак С.М. Щодо питання інтеграції тендерного підходу в сучасну вищу освіту //Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. - № 2. – С.18 - 23.
8. Костикова И., Митрофанова Перспективы гендерного образования в России: взгляд педагога // Высшее образование в России. – 2001. – № 2. – С.69.
9. Романова В.Г. Статеворольові стереотипи в процесі соціалізації. Наукові повідомлення // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 39-48.
10. Рыков С.Л. Гендерные исследования в педагогике. // Педагогика. – № 7. – 2001. – С.17-22.
11. Бабанов В.П. Гражданская идентичность студенческой молодежи как критерий её социализации //Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. - № 2. – С.50 - 54.

УДК [159.923:82–34]:378.9:37.013.42

ВИКОРИСТАННЯ КАЗКОТЕРАПЕВТИЧНОГО ТРЕНІНГУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Філь О. В., викладач

Запорізький національний університет

Зміст статті полягає у дослідженні особливостей формування готовності майбутніх соціальних педагогів до використання методу казкотерапії. Автор розкриває досвід використання системи казкотерапевтичних тренінгів у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: казкотерапія, соціальний педагог, тренінг, підготовка, готовність.

Филь Е.В. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СКАЗКОТЕРАПЕВТИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ / Запорожский национальный университет. Украина.

Содержание статьи состоит в исследовании особенностей формирования готовности будущих социальных педагогов к использованию метода сказкотерапии. Автор раскрывает опыт использования системы сказкотерапевтических тренингов в процессе профессиональной подготовки будущих специалистов.

Ключевые слова: сказкотерапия, социальный педагог, тренинг, подготовка, готовность.

Fil H. THE USING OF FAIRY-TALE THERAPY TRENING IN PROFESSIONAL TEACHING OF FUTURE SOCIAL TEACHERS / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article deals with the problem of training of future social pedagogues for their professional activity using innovative forms and methods for work with clients. An author exposes the experience of use the system of the fairy-tale trainings in the process of professional teaching future specialists.

Key words: fairy-tale therapy, social teacher, training, teaching, readiness.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку соціальної педагогіки науки та практики на етапі її становлення в сучасних умовах розвитку нашої держави є підготовка кваліфікованих фахівців – соціальних педагогів і працівників. Фахова підготовка спеціалістів цієї галузі у вищих навчальних закладах має відповідати вимогам сучасних соціально-економічних змін.

Підготовка майбутніх соціальних педагогів – це цілісний навчально-пізнавальний процес, важливою особливістю якого є поєднання оволодіння фаховими знаннями та вміннями із формуванням необхідних особистісних якостей майбутніх працівників. Сучасний фахівець має бути не лише професійно підготовленим до майбутньої діяльності, а й уміти самостійно орієнтуватися в новому потоці знань та передових технологій, творчо підходити до вирішення професійних завдань, мати гнучке, динамічне, позбавлене стереотипів мислення. Результатом підготовки майбутніх соціальних педагогів є їх готовність до виконання різних видів професійної діяльності. Ми дотримуємося думки О. Лугової, яка зазначає, що професійна готовність є не лише результатом професійної підготовки, а й її метою, “основною умовою ефективної реалізації можливостей кожної особистості” [1].

Процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до різних видів професійної діяльності став предметом дослідження багатьох науковців. Так, проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з різними категоріями клієнтів розкриваються в працях І. Звереві, Ю. Мацкевич, С. Пашенко та ін.; дослідження особливостей здійснення соціально-педагогічної діяльності в установах різного типу розглядають Н. Заверико, І. Зверева; загальні засади організації професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів – А. Капська, Л. Міщик, В. Поліщук, В. Сидоров, Є. Холостова та ін.; професійно значущі для майбутніх соціальних педагогів особистісні якості досліджують М. Галагузова, В. Гриньова, Н. Заверико, М. Мудрик, В. Сластьонін та ін.; дидактичні основи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів – С. Харченко; нетрадиційні форми та методи підготовки майбутніх фахівців у соціально-педагогічній галузі – О. Витвар, педагогічні умови формування професійно-етичної культури майбутніх соціальних педагогів – О. Пономаренко; теоретичні та методичні засади застосування художньо-естетичної інформації у процесі фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів – Г. Локарева.

Однак, проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до використання нетрадиційних методів роботи з клієнтом, зокрема, казкотерапії, ще недостатньо досліджена в науковій літературі. Відповідно до цього метою нашої статті є розкриття досвіду використання казкотерапевтичних тренінгів у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів.

Підготовка соціальних педагогів до різних аспектів професійної діяльності передбачає використання широкого спектра форм та методів навчання. Умовно серед них можна виділити дві групи: традиційно-репродуктивні та активно-творчі. До першої групи можемо віднести лекції, практичні та семінарські заняття, самостійну роботу та ін. Другу групу становлять такі форми та методи навчання, як тренінг, дискусія, олімпіада, науково-практична конференція, науково-дослідна робота студентів, ділова гра, аналіз конкретних ситуацій, імітаційні вправи тощо.

Традиційно-репродуктивні форми та методи навчання є базовими для побудови навчально-виховного процесу, але їх недостатньо для підготовки творчої особистості кваліфікованого фахівця. Основними недоліками системи навчання, побудованої на основі використання виключно традиційно-репродуктивних методів навчання, є, на нашу думку, недостатня підготовленість студентів до практичної діяльності, низький рівень творчого розвитку та самореалізації викладачів і студентів, слабкий зворотний зв'язок між студентом та викладачем.

Одним зі способів подолання репродуктивного підходу в підготовці соціальних педагогів є, на наш погляд, підвищення активності суб'єктів навчального процесу та впровадження активно-творчих форм і методів навчання майбутніх спеціалістів. Яскравою особливістю активно-творчих методів навчання є те, що в їх основі лежить спонукання до мисленнєвої та практичної діяльності. Основними ознаками цих форм та методів навчання є стимульована активність студентів, збільшення частки самостійної творчої роботи студентів, зіставлення часу активності студента та викладача, постійна взаємодія студента та викладача за допомогою прямих і зворотних зв'язків [2]. Загальною метою форм та методів активно-творчого навчання є створення психолого-педагогічних умов для розвитку й підвищення пізнавальної активності та пізнавальної самостійності студентів. Пізнавальна активність та пізнавальна самостійність є тими якостями, які характеризують здатність до навчання. Ми розділяємо погляди Г. Локаревої щодо розуміння активності у процесі навчання як загальної необхідної характеристики пізнавального процесу. Зміст поняття пізнавальної активності визначається прагненням та інтересом особистості до навчальної

діяльності. Під поняттям пізнавальної самостійності ми маємо на увазі здатність особистості того, хто навчається, самостійно мислити, мати власну точку зору, знаходити власні способи вирішення навчальних завдань тощо.

Метод тренінгу як один із методів активного творчого навчання широко використовується в підготовці майбутніх соціальних педагогів, оскільки сприяє більш ефективному розвитку професійних та особистісних якостей, необхідних майбутньому спеціалісту. На думку І. Беха, тренінг є “складовою підготовки спеціалістів різного профілю – керівників, педагогів, лікарів та ін., новим напрямом, що передбачає загальний вплив на особистість, створює оптимальні умови для регуляції цілісного організму, а також сприяє підвищенню емоційної стійкості випускників вищих навчальних закладів” [3, с. 269-270]. Ми погоджуємося із твердженням З. Бондаренко з приводу того, що використання тренінгів у підготовці майбутніх соціальних педагогів дає можливість “реалізувати потребу майбутніх фахівців у спілкуванні, груповій взаємодії, прямому й опосередкованому впливі на інших людей” [4, с. 87]. Використання тренінгу передбачає дотримання ряду принципів, таких як: конфіденційність; активність кожного учасника; можливість отримати зворотний зв'язок, який має бути аргументованим, інформативним, персоніфікованим та образним; довірливе та відкрите спілкування; правило “стоп” як можливість припинити спілкування, якщо воно виявилось травматичним; правило “тут і тепер”; усвідомлення як ведучим, так і учасниками відповідальності за результативність навчального процесу [4].

Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до використання казкотерапії у професійній діяльності відбувалося трьома послідовними та взаємопов'язаними етапами підготовки: ознайомчо-пізнавальним, технологічним та інтегративним, кожен із яких мав свої завдання, що реалізувалися через відповідні форми та методи підготовки. Одним із важливих методів підготовки на кожному з етапів був казкотерапевтичний тренінг.

Ознайомчо-пізнавальний етап підготовки майбутніх соціальних педагогів реалізовувався на 1–2-му курсах навчання майбутніх соціальних педагогів. Основним завданням цього етапу було зацікавлення студентів в оволодінні методом казкотерапії, у тому числі і через власну участь у груповій та індивідуальній казкотерапевтичній роботі. На початку ознайомчо-пізнавального етапу студентам першого курсу було запропоновано взяти участь у казкотерапевтичному тренінгу-знайомстві. Його метою було занурення майбутніх соціальних педагогів в атмосферу казкотерапії, що є однією з умов ефективності професійної підготовки спеціалістів, надання уявлення студентам про метод казкотерапії на практиці, розширення знань один про одного, а також розвиток таких особистісних професійно важливих якостей, як емпатійність, інтуїція у сприйнятті іншої особистості; креативність на протигагу стереотипності мислення; розвиненість “внутрішньої дитини”; контактність і гнучкість у спілкуванні; саморозуміння (усвідомлення власних конфліктних потреб та мотивів і ресурсного потенціалу). Тренінг був розрахований на три сесії по 80 хв. кожна і базувався на розробленій нами техніці “Казкові фігурки”. Необхідними матеріалами для роботи є папір, олівці, фарби, а також різні невеликого розміру фігурки казкових чи мультиплікаційних персонажів (для групової роботи кількість фігурок не повинна бути меншою за кількість осіб у групі). Ми використовували фігурки з “Кіндер-сюрпризів”, вибір яких зумовлений тим, що вони однакові за розміром та згруповані за різними казками чи мультфільмами, тобто є носіями певного усталеного образу. Використання цих фігурок полегшує вибір казкового персонажа, з яким може асоціювати себе людина, робить цей вибір наочним.

Для досягнення ефективності тренінгу робота проводилася у підгрупах. Наведемо приклад використання цієї техніки в одній із підгруп. Кількість учасників – вісім. Під час першої сесії учасникам було запропоновано обрати з набору дві фігурки, описати їх та обґрунтувати вибір саме цих фігурок. Першою є фігурка, яка найбільше подобається з усіх запропонованих, другою – та фігурка, яка найбільше не подобається. Процедура вибору фігурок викликала в учасників інтерес та поживлення. Студенти з готовністю говорили про обраних персонажів, давали їм характеристики. Дехто зі студентів зазначав, що певні якості обраних фігурок характеризують тих, хто їх обирає. Вибір неприємних персонажів здійснювався з метою полегшити подальший розвиток казкового сюжету, а також виявити особистісні риси, які не подобаються учасникам, щоб у подальшій роботі працювати над розвитком комунікативної толерантності, оскільки в майбутній професійній діяльності студенти можуть стикатися із досить “складними” клієнтами і мають знаходити з ними спільну мову.

Завданням другої сесії стало створення групової казки з використанням обраних персонажів. При цьому учасники мали змогу за власним бажанням ввести до сюжету казки одного персонажа (позитивного чи негативного) або двох. Створення та аналіз спільної казки проводився на основі процедури, розробленої О. Бреусенко-Кузнецовим [5], і відбувався трьома етапами (четвертий етап ми виключили, оскільки він передбачає більш глибоку психологічну роботу, що не було предметом нашої діяльності). На першому етапі відбувалося власне написання казки групою учасників по колу. Обирався учасник, який розпочинав казку, а також оговорювалося те, скільки речень додаватиме кожен “казкар” (зазвичай не більше трьох) і скільки повних кіл повинна пройти казка (не менше трьох). При цьому варто також зазначити, що, продовжуючи казку, кожен учасник мав піклуватися як про те, щоб його внесок сприяв створенню

спільного завершеного твору, так і про те, щоб зробити казку такою, як він хоче. Казка створювалася усно і фіксувалася на папері в такий спосіб: кожен наступний учасник записував слова попереднього учасника. Таким чином, вся казка записувалася за внесками кожного учасника, що дало можливість для проведення як подальшого загального аналізу створеної казки, так і для вертикального аналізу внесків кожного учасника. Створення казки майбутніми соціальними педагогами відбувалося досить жваво та експресивно, учасники швидко вигадували продовження, іноді перериваючи один одного.

На наступному етапі роботи кожен учасник оцінював створену казку за власними критеріями, висловлюючи своє ставлення не лише до результату групової діяльності, а й до самого процесу створення казки. Обговорення написаної казки викликало в студентів досить суперечливі емоції. В основному казка здалася учасникам досить сумбурною. Основною у створеній казці, на думку більшості майбутніх фахівців, стала тема дружби та порятунку друзів з біди. В цілому написана казка була скоріше гармонійною, відповідно до ознак гармонійності казки [6]: чітка визначеність та вирішення основної проблеми, єдність групи в загальній позитивній оцінці казки. Однак у самій казці та в процесі її написання нами простежувалися особливості, характерні для негармонійних казок, а саме: серед казкових персонажів були випадкові, епізодичні, “забуті персонажі”, траплялися спроби деяких учасників визначити продовження казки за іншого учасника шляхом підказок.

Останній третій етап роботи з казкою передбачав аналіз групою внеску кожного учасника під час проведення третього заняття. Спочатку зачитувався внесок учасника, після чого вся група, в тому числі і сам учасник, письмово чи усно аналізувала його і давала зворотний зв'язок. Процедура аналізу проходила неформалізовано, однак при цьому були не бажані оцінні судження (“добре / погано”). Ми звернули увагу майбутніх соціальних педагогів на те, що аналізувати слід роль внеску кожного учасника в загальній казці. Особливу увагу ми звертали на епізоди, які повторювались із циклу до циклу.

Наприкінці останньої сесії студентам було запропоновано заповнити анкету-опитування. Більшістю майбутніх соціальних педагогів участь у тренінгу була охарактеризована як цікавий пізнавальний досвід. При відповіді на запитання анкети були отримані результати, які в цілому свідчать про їх зацікавленість у подальшому оволодінні методом казкотерапії. Так, при відповіді на запитання: “Чи справдилися Ваші очікування щодо проведеного тренінгу?” 70% студентів відповіли “так”; 7% – очікували на більш глибоку психологічну роботу; 23% опитаних відповіли, що участь у тренінгу перевершила їх очікування щодо нього. На друге запитання: “Чи Ви задоволені власною участю у казкотерапевтичному тренінгу?” ми отримали такі результати: цілком задоволені власною участю 65% опитаних; в цілому задоволені – 10%; не визначилися – 5%; не задоволені своєю участю – 20% опитаних учасників. Аналіз відповіді на третє питання: “Досвід, отриманий у процесі тренінгу, допоможе мені у...” свідчить про те, що для більшості майбутніх соціальних педагогів тренінг допоможе в розвитку креативності, емпатії, саморозуміння та здатності краще розуміти інших. У відповідь на четверте запитання: “Чи хотіли б ви поглибити свої знання щодо особливостей застосування казкотерапевтичних методик та технік?” усі студенти відповіли ствердно.

На другому курсі ознайомчо-пізнавального етапу підготовки студентів експериментальних груп із ними був проведений навчальний тренінг: “Використання групової казкотерапії для навчання, освіти та організації дозвілля дітей”. Метою проведення тренінгу стало оволодіння студентами необхідними знаннями та вміннями з використання методу казкотерапії, а також відпрацювання функціонально-рольового потенціалу соціального педагога. Завданнями тренінгу були: надання студентам знань з особливостей виховної та навчальної організаторської групової казкотерапевтичної роботи з дітьми й підлітками та окремих казкотерапевтичних методик і технік, необхідних для цього; формування аналітичних, прогностичних, конструктивних, рефлексивних та комунікативних умінь, необхідних для казкотерапевтичної групової роботи з дітьми та підлітками з освітньою, виховною та організаційною метою; реалізація студентами функціонального наповнення ролей “посередника” та “учасника спільної діяльності”. Тренінг проводився протягом чотирьох сесій (через день) по три години і, крім практичних вправ, включав також теоретичні повідомлення у вигляді міні-лекцій.

Перша сесія почалася з міні-лекції “Особливості використання казки з виховною метою”, основною метою якої стало надання інформації, яка буде використовуватись у подальшій роботі. Після цього майбутні соціальні педагоги мали можливість виконати ряд практичних вправ відповідно до визначених завдань тренінгу. Особливістю вправ, запропонованих для виконання студентам, було те, що вони могли застосовуватись і як навчальні, і для подальшої професійної роботи з клієнтом.

Вправа “Хто я? Хто ти?”. За основу було взято вправу “Хто я?”, подану в праці Є. Калюжної [7], й адаптовано для підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності. Адапована нами вправа має два варіанти, які могли виконуватись послідовно або автономно. У професійній діяльності наведена вправа може використовуватись як на першій зустрічі, так і в будь-який час роботи соціального педагога із клієнтом. Для закріплення досягнутих під час роботи результатів корисним може бути проведення цієї вправи під час першої і на останній зустрічі соціального педагога із клієнтом. Метою

використання цієї вправи в підготовці майбутніх соціальних педагогів, на нашу думку, є: розвиток емпатії, комунікативних навичок, соціальної креативності майбутнього фахівця в роботі з клієнтом.

Перший варіант виконання вправи “Хто я? Хто ти?” полягав у тому, що студенти поділялися на пари і записували спочатку відповідні характеристики себе (Я - ...), а потім – свого партнера (Ти - ...). Характеристик мало бути не менше десяти. Писати можна було будь-які характеристики: риси характеру, звички тощо.

Другий варіант також передбачав надання характеристик, однак майбутні соціальні педагоги мали надавати метафоричні, казкові характеристики, називати казкових чи самостійно вигаданих персонажів, із якими вони асоціюють себе і один одного. Оскільки відомості про себе й один про одного подавалися в метафоричній формі, учасники в більшості випадків відчували менший дискомфорт і почувалися вільніше, розповідаючи про себе та про іншого. Відповідно до відгуків, отриманих від студентів після проведення вправи, завдання викликало позитивні емоції, особливо другий його варіант. І хоча надання метафоричних характеристик потребувало більше часу, вони стали більш точними та індивідуалізованими.

Вправа “Казкові уроки” (Т. Зінкевич-Євстигнєєва). Метою цієї вправи був розвиток креативності мислення, уміння виділяти основну проблему. Майбутнім соціальним педагогам зачитувалася відома всій групі казка. Після цього всім учасникам давалося завдання назвати ті “уроки”, які дає прочитана казка. Ведучий записував усі висловлення студентів на дошці. За словами Т. Зінкевич-Євстигнєєвої, виконання цієї вправи дає можливість розширити свої уявлення про виховний та навчальний вплив казок на особистість дитини [8]. Групова форма роботи дала змогу отримати якомога більшу кількість загальноприйнятих і нестандартних казкових уроків.

Під час проведення вправи “Казкові уроки” в одній з експериментальних груп була зачитана казка “Колобок”. За результатами обговорення були визначені такі казкові уроки: “не тікати з дому”, “повідомляти дорослим, куди збираєшся іти”, “не довіряти незнайомим”, “не бути надто самовпевненим”, “не піддаватися на лестоці”, “батькам краще стежити за своїми дітьми”, “приділяти дітям більше уваги”, “не втрачати віру, коли щось не вдається”, “використовувати навіть найменші можливості для реалізації своїх бажань” тощо. За висловленням деяких студентів, вони навіть не підозрювали, наскільки інформативною може бути звичайна дитяча казка.

Протягом другої сесії тренінгу студенти також виконували практичні завдання та вправи, зокрема, вправу “Фантастичні гіпотези”. Одним із перших цю вправу пропонував виконувати Дж. Родарі [9]. У контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів до оволодіння методом казкотерапії метою використання цієї вправи було: розвиток креативності та творчого мислення; розвиток лабільності мислення; розвиток умінь виділяти основну проблему та формулювати завдання соціально-педагогічної діяльності із використанням методу казкотерапії, зводити проблему до рівня конкретного завдання, організувати дозвілля із використанням методу казкотерапії.

Студентами чи ведучим довільно обиралися не пов’язані між собою підмет та присудок і підставлялися в запитання: “Що було б, якби...?”. Як відповідь на це запитання писалася казка. Для тренування в майбутніх фахівців уміння зводити проблему до рівня конкретного завдання обрані підмет і присудок мали відображати зміст соціально-педагогічної ситуації. Після написання казки зачитувалися вголос і аналізувалися та обговорювалися. Особлива увага зосереджувалася на можливості творчого вирішення соціально-педагогічної ситуації. Після проведеного аналізу студенти були приємно здивовані тим, що така, на перший погляд розважальна вправа здатна дійсно допомогти у вирішенні соціально-педагогічної ситуації.

Після проведення вправи майбутні фахівці отримали теоретичну інформацію у вигляді міні-лекції “Використання методу казкотерапії для організації навчання дітей”, у якій довідалися про роль, яку відіграє казкотерапія в навчанні дітей різного віку, та розглянули алгоритм створення дидактичної казки. Ці знання студенти мали змогу застосувати при виконанні наступної практичної вправи “Створення казки за поданими словами”. Метою вправи було визначено: розвиток лабільності та креативності мислення, внутрішнього творчого середовища; формування вмінь застосовувати метод казкотерапії для організації навчально-виховної діяльності дітей, виділяти та оцінювати ресурсний потенціал клієнта й оптимально задіяти та розвивати його.

Семеро студентів самостійно писали на папірцях по одному слову, яке означає предмет (наприклад, наявний в аудиторії), поняття (наприклад, слова-навпаки: пароплав – валпорап) чи явище. Список семи слів оголошувався всій групі, після чого давалося завдання написати дидактичну або виховну казку, використовуючи засвоєний на лекції алгоритм, у якій би фігурували всі сім слів-персонажів. Слід зазначити, що майбутні соціальні педагоги досить легко створювали дидактичні та виховні казки, використовуючи визначених персонажів. В основному створені казки призначалися для дітей молодшого шкільного віку і були досить цікавими та доступними для сприйняття.

На початку третьої сесії студентам було запропоноване для виконання діагностичне завдання “Гра удвох”. За основу завдання нами була взята методика, розміщена у праці Д. Вагапової [10]. Метою цього завдання в контексті оволодіння методом казкотерапії є відпрацювання вміння професійного спілкування майбутнього соціального педагога з клієнтом, а саме: розвиток емпатії та уміння налаштувати професійну комунікацію, створювати сприятливу атмосферу для професійного спілкування.

Завдання виконувалося студентами в парах. Один із пари просив уявити себе, наприклад, у вигляді дерева і задавав напарнику запитання такого змісту: “Якщо б я був деревом, то яким би деревом я був?”, “Якщо б я був казковим героєм, то ким би я був?”, “Якщо б я був чарівним предметом, то чим би я був?” тощо. Інший студент мав відповісти на це питання спочатку звичайним описом, а потім у вигляді казкової, метафоричної історії, описуючи партнера якомога детальніше. Після цього студенти мінялися ролями. За результатами обговорення після виконання завдання було виявлено, що метафоричні характеристики, які майбутні соціальні педагоги давали один одному, виявилися в більшості випадків влучними і точними. У деяких парах метафоричні характеристики стали для учасників досить неочікуваними. Для них було новиною, що оточуючі сприймають їх саме так. Але, на думку більшості учасників, виконання цього завдання дало можливість познайомитися ближче, краще зрозуміти одне одного, перевести стосунки із формальної площини в особистісну.

На початку четвертої сесії тренінгу студенти отримали теоретичну інформацію за темою “Використання методу казкотерапії для організації дозвілля дітей”, після якої мали змогу закріпити здобуті знання при виконанні вправи “Створення сценарію свята”. Метою виконання цієї вправи було формування вмінь комбінувати метод казкотерапії з іншими соціально-педагогічними методами та технологіями залежно від потреб клієнта; визначати доцільність застосування методу казкотерапії для організації освітньо-виховної роботи та дозвілля клієнтів, визначати мету, зміст, часові межі організаційної та освітньо-виховної діяльності із використанням казкотерапії, виходячи із потреб клієнта чи групи; а також розвиток креативності та творчого мислення студентів, активізація внутрішнього творчого середовища тощо.

Завданням учасників стало групове створення сценарію дитячого свята. Уся група ділилася на дві підгрупи, одна з яких мала створити “класичний” сценарій дитячого свята, інша – на основі якоїсь відомої казки (або казок). Тема свята була однаковою в обох підгрупах. Сценарії, створені підгрупами обох експериментальних груп, були проаналізовані. Майбутні соціальні педагоги також мали можливість висловитися з приводу того, наскільки складно було створювати той чи інший сценарій. Слід зазначити, що, за словами самих студентів, використовуючи за основу казку та казкових героїв, створювати сценарій було досить просто, оскільки казка сама “підказувала” подальший хід подій. Так, в одній з експериментальних груп студенти створювали сценарій до свята посвячення в одному з дитячих таборів відпочинку. Одна підгрупа створювала “класичний сценарій”, інша – використала за основу казку про Колобка, дещо змінивши її сюжет та додавши персонажів з інших казок. За сюжетом, Колобок вирушив шукати друзів і дорогою мав долати різні труднощі у вигляді загадок, спеціальних вправ та завдань. Разом із Колобком все це мали виконувати й діти. Після успішного подолання всіх перешкод Колобок знайшов чимало нових друзів, а діти були посвячені у почесних членів своєї групи в таборі відпочинку.

За результатами обговорення “казковий” сценарій виявився кращим (більш злагодженим, послідовним), ніж сценарій, розроблений іншою підгрупою, яка не використовувала за основу казку. Під час створення казкового сценарію майбутні соціальні педагоги також широко використовували свої знання та вміння з організаторської та виховної соціально-педагогічної діяльності, здобуті під час вивчення базових професійно орієнтованих дисциплін.

Наприкінці останньої тренінгової сесії студентам було запропоновано оцінити ефективність проведеної роботи. Для цього ми визначили загальний індекс задоволеності студентів тренінгом за двома критеріями: задоволеність власною діяльністю протягом тренінгу; задоволеність організацією та рівнем проведення тренінгу. Учасникам пропонувалося відповісти на два запитання, обравши прийнятний для них варіант відповіді. Отримані результати відповідають загальній високій задоволеності тренінгом.

Знайомство студентів з методом казкотерапії на ознайомчо-пізнавальному етапі розглядається нами як підготовка, підґрунтя для подальшого вивчення особливостей використання казкотерапії на технологічному етапі, основним завданням якого є оволодіння майбутніми соціальними педагогами найпоширенішими казкотерапевтичними методиками та техніками. Інакше кажучи, студенти мають сформулювати власний інструментарій казкотерапевтичної роботи з клієнтами і навчитися застосовувати його в поєднанні з іншими соціально-педагогічними методиками. Однією з основних методів підготовки на цьому етапі є тренінг, який базується на використанні казкотерапевтичної техніки “Карта казкової країни” та розробленої нами казкотерапевтичної техніки “Острів скарбів”. Крім цього, методика включає творчі практичні завдання, які можуть спонукати студентів до подальшого оволодіння методом казкотерапії.

Технологічний тренінг формування умінь використання методу казкотерапії проводився на початку п'ятого семестру протягом трьох сесій по три години. Основна мета тренінгу – формування в майбутніх соціальних педагогів умінь використання окремих казкотерапевтичних методик і технік у професійній діяльності. Відповідно до мети були сформульовані завдання проведення тренінгу: формування мотивації та особистісних цілей використання методу казкотерапії в майбутній професійній діяльності; розвиток особистісних професійно необхідних якостей майбутніх соціальних педагогів; ознайомлення студентів із різними казкотерапевтичними методиками та техніками, надання необхідних знань й умінь їх використання.

Першу сесію ми розпочали технікою “Карта казкової країни” [11]. Використання цієї техніки, адаптованої нами для роботи з майбутніми соціальними педагогами, дало змогу вирішити такі завдання: зібрати відомості щодо індивідуальної динаміки процесу формування образу мети; визначити шляхи досягнення мети: певні труднощі, перешкоди (внутрішні й зовнішні) та ресурси для їх подолання; здійснювати прогнозування у професійній сфері. Робота з технікою почалася з малювання карти казкової країни за інструкцією. Зазначимо, що робота на цьому етапі вимагала тривалого часу. Після закінчення створення карти ми провели опитування учасників щодо їх почуттів та переживань, пов'язаних із малюванням, а також із готовим результатом їх роботи. Орієнтовний перелік запитань: “Які почуття виникали у вас при роботі з картою (малювання кордонів карти, заповнення ландшафту; чи є якісь незвичайні об'єкти чи порожні, незаповнені місця)?”; “Яка частина карти вам подобається найбільше або найменше і чому (як правило, нижня ліва частина малюнку відображає минуле, а праве верхня – майбутнє)?”; “Чи викликає намальована вами карта якісь асоціації з власного життя?”; “Яку роль відіграють намальовані вами на карті істоти (люди, звірі тощо), чи схожі вони на когось у вашому житті?”.

Слід зазначити, що на початку проведення тренінгу переважна більшість майбутніх соціальних педагогів висловлювала певне занепокоєння з приводу завдання: студенти говорили, що “не вміють малювати”, “мають погану фантазію”, що в них “нічого не вийде”. Для того, щоб зняти цю тривожність ми, по-перше, запевнили майбутніх фахівців, що при створенні карти вміння малювати оцінюватись не буде, а по-друге, запропонували почати малювання з невеличкої вправи (“включення руки”): поставити пензель з фарбою чи олівець на чистий лист паперу і дозволити руці самій вести лінію в будь-якому напрямку. Така вправа полегшила майбутнім соціальним педагогам початок процесу малювання. Вже під час малювання учасники висловлювали позитивні емоції з приводу як самого процесу, так і того результату, який був отриманий.

Після малювання з учасниками тренінгу було проведено постмалюнкове опитування та аналіз створених карт. Після проведення опитування та обговорення створених карт у групі ведучий продемонстрував один з варіантів аналізу карти казкової країни. Після цього учасникам було запропоновано проаналізувати створені карти в парах, тобто проаналізувати карти одне одного. Метою взаємоаналізу в парах було також навчання майбутніх соціальних педагогів використовувати техніку “Карта казкової країни” в роботі з клієнтами. Для проведення аналізу ми використовували схему, запропоновану Т. Зінкевич-Євстигнєєвою та Д. Кудзіловим [11].

Після закінчення першої тренінгової сесії ми проаналізували домінуючі групи потреб майбутніх соціальних педагогів (за класифікацією А. Маслоу), подані на їх картах у вигляді цілей. Так, для 8% студентів експериментальної групи 1 (ЕГ1) і для 7% студентів експериментальної групи 2 (ЕГ2) мета, представлена на карті, належить до групи потреб у безпеці та захисті. Для 6% майбутніх соціальних педагогів ЕГ1 та 8% – ЕГ2 актуальною є потреба у приналежності та любові, при цьому 13% студентів ЕГ1 та 9% студентів ЕГ2 вважають цю потребу важливою (тобто відмічають її на карті у вигляді мети), але неактуальною для себе на цьому етапі їх розвитку. Потребу в самоповазі відзначають 11% майбутніх фахівців ЕГ1 та 12% ЕГ2. Потребу в знаннях відзначають 26% студентів ЕГ1 та 30% студентів ЕГ2, а вважають її актуальною 13% майбутніх соціальних педагогів ЕГ1 та 16% ЕГ2. Примітним є те, що у жодного студента ЕГ1 і лише у 7% студентів ЕГ2 мета належить до групи естетичних потреб. Для 40% майбутніх фахівців ЕГ1 та 35% - ЕГ2 мета належить до найвищої групи потреб у самоактуалізації та особистісному вдосконаленні. При цьому приблизно для половини майбутніх соціальних педагогів обох груп ця мета знаходиться на периферії, що може свідчити про неактуальність її досягнення на сучасному етапі їх розвитку. Таким чином, можна стверджувати, що для більшості студентів обох експериментальних груп досить важливим є досягнення потреб у знаннях та в самоактуалізації, що є гарним показником їх загального розвитку.

Друга сесія тренінгу розпочалася з продовження роботи над технікою “Карта казкової країни”, а саме: з техніки, яку ми назвали “Шлях героя”. Вона передбачала вибір героя-мандрівника казковою країною та описання мандрівки героя від першої особи (у формі казки, історії, легенди тощо). Учасники мали обрати із запропонованих фігурок із “Кіндер-сюрпризів” одну, яка може вважатися мандрівником казковою країною і створити казку (історію, легенду, розповідь), яка б відображала мандрування героя. Після цього відбувалося прочитання кожним учасником написаної історії та подальше обговорення із

задаванням уточнюючих запитань та висловлення власних почуттів та емоцій з приводу почутого. Створення казки від імені певного героя дало можливість оминати захисні механізми автора і перенести власні переживання та способи дії на обраного героя. Тоді як створення казки від власного імені автора в цьому випадку могло призвести до навмисного викривлення інформації. Слід зазначити, що майбутні соціальні педагоги охоче почали вибір героя-мандрівника власної казкової країни. За словами учасників, при виборі фігурок вони перш за все орієнтувалися на певні якості, які дають герою змогу успішно досягти мети на карті, а саме: сила, кмітливість, швидкість, можливість пересуватися різними шляхами, доброта тощо.

Спільною рисою написаних студентами обох експериментальних груп історій було те, що вони досить схематично описували “мандрівку” героя країною на зразок: “Данило Микитич вирушив у подорож. Він спочатку пройшов через темний ліс страху, в ньому він потрапив на галявину спокою. Відпочивши, Данило Микитич побачив перед собою високу гору і вирішив її підкорити...”. Але в цих описах яскраво виявилось емоційне забарвлення дій героїв-мандрівників, тому було зрозуміло, які саме якості цінують і використовують майбутні соціальні педагоги для досягнення мети в реальному житті.

Під час третьої сесії студенти виконували розроблену нами казкотерапевтичну техніку “Острів скарбів”. Цілями її використання у підготовці майбутніх соціальних педагогів до використання методу казкотерапії були: розвиток творчого потенціалу, позитивного самовідношення, активізація “внутрішньої дитини”; розвиток групи рефлексивних умінь, а саме: володіння найпростішими способами психічної саморегуляції з використанням методу казкотерапії; підвищення кваліфікації й рівня професіоналізму. При розробці цієї техніки ми спиралися на техніку “Карта казкової країни” [11], але дещо змінили мету й акценти. Техніка “Острів скарбів” спрямована на виявлення того ресурсного потенціалу, яким володіють майбутні соціальні педагоги, його актуалізацію та усвідомлення студентами. Це дало змогу розвинути позитивне самовідношення, що є необхідним для подальшої роботи з клієнтами.

Учасникам тренінгу пропонувалося уявити, що старовинною реліквією їх родини є карта острову скарбів. Це може бути будь-який скарб. Далі студенти повинні були створити карту острову скарбів за допомогою різних матеріалів: паперу різних кольорів та фактури, олівців та фарби, клею, пластиліну, скотчу, різноманітних камінців, монеток, ракушок, бусин тощо. Основною технікою створення карти острову скарбів був колаж. Учасники мають позначити території на карті так само, як і в техніці “Карта казкової країни”. Також необхідно позначити місце скарбу та шлях до нього. Важливою процедурою після створення карти острову скарбів було опитування. Наведемо орієнтовний перелік запитань до нього: які почуття та емоції ви відчували в ході створення карти і що відчуваєте зараз, дивлячись на неї; розкажіть про свій скарб, опишіть його; що він являє собою, в чому його цінність; для чого у вашому сучасному житті може знадобитися цей скарб, чи є він для вас актуальним; уявіть, що ви зараз вирушаєте в подорож за скарбом; чи легко вам здобути ваш скарб; які труднощі необхідно подолати, виходячи з карти; що б ви взяли із собою, вирушивши за скарбом; хто чи що допомагає вам на вашому шляху; опишіть почуття, пов'язані зі здобуттям скарбу; як ви плануєте його використати.

Насамкінець у групі відбулося обговорення виконаної техніки та висловлення власного ставлення до робіт інших учасників. Слід зазначити, що в більшості майбутніх соціальних педагогів, які брали участь у тренінгу, робота викликала позитивні емоції та покращувала настрій. Дивлячись на роботи інших учасників, деякі студенти усвідомили, що скарбом можуть бути не лише матеріальні цінності, а й певні вміння, риси та якості характеру, і навіть люди. Майбутні фахівці також зазначали, що хочуть у подальшій практичній діяльності використовувати цю техніку, оскільки вона дає можливість активізувати ресурсний потенціал особистості клієнта.

Формування компонентів готовності майбутніх соціальних педагогів до використання методу казкотерапії на технологічному етапі є підґрунтям для подальшого опанування цим методом на інтегративному етапі, основним його завданням якого є не лише здобуття нових знань та формування вмій використання казкотерапевтичних методик і технік у майбутній професійній діяльності, а й узагальнення і творче переосмислення отриманої інформації з метою інтеграції отриманого досвіду в професійну діяльність, вироблення власного бачення та стилю роботи з використанням казкотерапії як методу. Цей етап реалізується на 4-му курсі навчання студентів.

На початку інтегративного етапу підготовки майбутніх соціальних педагогів до використання методу казкотерапії у професійній діяльності ми використали тренінгову форму роботи з метою мотивації студентів до оволодіння казкотерапією як методом роботи з клієнтом.

Тренінг розрахований на чотири години роботи: по дві години поспіль з 30-тихвилинною перервою. На початку тренінгу ми використали розроблену нами техніку “Казкові фігурки”. Під час ознайомлення майбутніх фахівців з методом казкотерапії на першому курсі ми вже використовували техніку “Казкові фігурки” й описували її, тому процедуру проведення ми пропустимо. Особливість застосування цієї техніки на останньому інтегративному етапі полягає у використанні групової форми створення казки. Для того, щоб робота проходила ефективніше, ми поділили експериментальні групи на підгрупи по 7–9

осіб, адже саме така кількість учасників у тренінговій групі є найоптимальнішою. Студенти отримали два завдання. Перше – обрати з набору фігурок одну, описати її, обґрунтувати вибір саме цієї фігурки. Процедура вибору фігурки викликала бурхливий інтерес та поживлення у групі. Члени групи зацікавлено розглядали фігурки, з готовністю говорили про обраних персонажів, даючи їм певні характеристики. В результаті було визначено, що обрані фігурки метафорично представляють тих осіб, які їх обирали. Друге завдання – створити групову казку із використанням обраних персонажів, записуючи її по колу. Після створення казки вона була зачитана повністю та “вертикально”, тобто зачитані внески кожного члена групи у казку. Це викликало бурхливі емоції студентів, оскільки, за їх словами, обрані ролі та стратегія поведінки відповідали тим ролям, які майбутні соціальні педагоги виконували у своїй групі. У цій підгрупі не всі учасники вводили своїх персонажів до спільної казки, що можна розцінювати і як загальну інертність студентів, і як небажання так чи інакше виявляти себе у групі. Щодо аналізу казки в цілому, то ми дослідили її за схемою аналізу О. Бреусенка-Кузнецова [12] з точки зору гармонійності – дисгармонійності. Загалом, можна визначити цю казку більше як гармонійну, ніж дисгармонійну і за процесом написання, і за отриманим результатом. Сюжет казки є досить оригінальним, у процесі його розгортання відбувається вирішення основної проблеми, у казці немає обірваних сюжетних ліній та “забутих” персонажів. Під час написання спостерігалася стабільність активності та настрою учасників групи, а загальна оцінка написаної казки була хоча й досить стриманою, але загалом позитивною. Поряд із цим спостерігалася неосмисленість, немотивованість певних подій у груповій казці, у процесі написання деякі учасники з неохотою продовжували казку, що свідчить про певну дисгармонійність казки, а отже, і стосунків у студентській групі.

Завданням подальшої роботи з майбутніми соціальними педагогами стало спільне малювання написаної казки. За основу цього завдання були взяті техніка “Карта казкової країни” [11] та техніка “Картографування світу фентезі” (за О. Бреусенком-Кузнецовим). Для роботи були запропоновані такі матеріали: два склеєні ватмани, кольорові олівці, фарба (гуаш, акварель) та пензлі. Великий розмір паперу для малювання необхідний при використанні цієї техніки, оскільки він дає кожному студенту змогу виявити себе в силу своїх можливостей, тоді як недостатній розмір паперу для малювання може призвести до конфліктів, які загалом не притаманні учасникам групи. При малюванні спільної карти за написаною казкою майбутні фахівці поведилися досить стримано і малювали кожен лише на “своєї” частині паперу. Примітною рисою процесу малювання стало також те, що ніхто з учасників підгрупи не наважився зайняти центральне місце на малюнку, що може свідчити про несформованість лідерських якостей учасників підгрупи. В результаті, наприкінці процесу малювання учасникам було запропоновано разом заповнити центральну частину малюнку, що після деяких вагань і було зроблено. Результати процесу малювання засвідчили відмежованість малюнків учасників. Виходячи з цього, для забезпечення згуртованості учасників підгрупи студентам було запропоновано “здійснити подорож” картою, проклавши маршрут своєї “подорожі”. Завершується робота загальним обговоренням та вираженням кожним учасником вражень та почуттів від власної роботи та від робіт інших учасників. Важливим результатом створення малюнку спільної казки стало усвідомлення майбутніми соціальними педагогами їх відстороненої поведінки у групі, що частково виявилось як при створенні казки, так і при спільному малюванні.

Таким чином, підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання методу казкотерапії у професійній діяльності протягом трьох етапів дає змогу не тільки надати ґрунтовні знання, сформувати вміння, розвинути якості та реалізувати функціонально-рольовий потенціал, а й сформувати готовність до використання цього методу як цілісну систему, всі компоненти якої взаємопов’язані та взаємодоповнюють один одного.

Підводячи підсумки використання такого методу навчальної роботи, як тренінг, ми можемо стверджувати, що він є досить ефективним при оволодінні майбутніми соціальними педагогами методом казкотерапії, оскільки дає змогу працювати за трьома найважливішими напрямками: теоретичне оволодіння знаннями, відпрацювання практичних навичок і ролей, а також розвиток особистісних якостей, необхідних для казкотерапевтичної роботи. Перспективу подальших досліджень в цьому напрямку ми вбачаємо в розробці та реалізації тренінгових програм підготовки кваліфікованих соціальних педагогів до різних аспектів професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луговая О. М. Педагогические условия формирования профессиональной готовности специалистов по социальной работе с военнослужащими и членами их семей (на материалах ставропольского края) : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Луговая Ольга Михайловна. – Ставрополь, 2004. – 192 с.
2. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін / Віра Андріївна Петрук. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 292 с.

3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: когнітивно-практичні засади. – 2003. – 344 с.
4. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Зоя Петрівна Бондаренко. – К., 2008. – 247 с.
5. Бреусенко-Кузнецов А. А. Опыт сказочничества. Динамика ценностно-смысловой сферы личности в условиях экзистенциального кризиса / Александр Анатолиевич Бреусенко-Кузнецов. – К. : КВИЦ, 2005. – 386 с.
6. Бреусенко-Кузнецов А. А. Подходы к истолкованию мифологически-содержательного сказочного текста / А. А. Бреусенко-Кузнецов // Простір арт-терапії: можливості та перспективи. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 2. – С. 4–35.
7. Калюжна Є. М. Шлях до “Я-відкриття”: уроки з психології для 8-х класів / Євгенія Миколаївна Калюжна. – Запоріжжя, 2006. – 67 с.
8. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Формы и методы работы со сказками / Татьяна Дмитриевна Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь, 2006. – 240 с.
9. Родари Д. Грамматика фантазии / Джани Родари. – М. : Прогресс, 1990. – 94 с.
10. Вагапова Д. Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах / Диляра Хафизовна Вагапова. – М. : Цитадель, 2001. – 460 с.
11. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Психодиагностика через рисунок в сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева, Д. Б. Кудзилов. – СПб. : Речь, 2004. – 144 с.
12. Бреусенко-Кузнецов А. А. Опыт сказочничества. Динамика ценностно-смысловой сферы личности в условиях экзистенциального кризиса / Александр Анатолиевич Бреусенко-Кузнецов. – К. : КВИЦ, 2005. – 386 с.

УДК 378.14.17.022

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Щепова Д.Р., викладач

Дніпропетровський державний аграрний університет

Ціннісні орієнтації є духовним ядром кожної особистості, вони також сприяють внутрішній злагодженості та самовпевненості. Тому формування позитивних ціннісних орієнтацій саме в студентському віці є важливою запорукою розвитку гармонійної особистості молоді людини.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, розвиток, студент, особистість, духовність.

Щепова Д.Р. ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО СТУДЕНЧЕСТВА/ Днепропетровский государственный аграрный университет, Украина.

Ценностные ориентации являются духовным ядром каждой личности, они также способствуют установлению внутреннего благополучия и самоуверенности. Поэтому формирование позитивных ценностных ориентаций именно в студенческом возрасте является основой развития гармоничной личности молодого человека.

Ключевые слова: ценностные ориентации, развитие, студент, личность, духовность.

Shchepova D.R. VALUE ORIENTATIONS OF MODERN UKRAINIAN STUDENTS/ Dnepropetrovsk state agrarian university, Ukraine.

Value orientations are the main point in inner world of every person. They also promote for establishment of inner prosperity and self-assurance. Therefore forming of positive value orientations in students' age is basis for development of harmonious personality of young people.

Key words: value orientations, development, student, personality, cultural wealth.

Проблема ціннісно-смыслові сфери особистості, зокрема її ціннісних орієнтацій, являється однією з ключових. Це викликано тим, що внаслідок змін, які відбулися в нашому суспільстві і спонукали до відмови від стереотипів, перед особистістю відкрилась можливість постановки власних цілей і визначення реальних умов їх досягнення. Формування таких цілей на кризових етапах розвитку